

UDK 2-528:321

32:39

<https://doi.org/10.53745/bs.94.1.1>

Primljeno: 7. 7. 2023.

Prihvaćeno: 12. 10. 2023.

Izvorni znanstveni članak

SIMBOLIČKO U POLITIČKOJ LITURGIJI DEMOKRATSKE USTAVNE DRŽAVE: OD REAKTUALIZACIJE MITA DO HIJEROFANIJE

Hrvoje ŠPEHAR

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb

hrvoje.spehar@fpzg.hr

Sažetak

Rad istražuje konciznu genealogiju političke liturgije suvremene demokratske ustavne države, pokazujući kako simboličko i obredno, mitsko i hijerofanijsko obilježje predmodernih političkih formi perzistira u transformiranim društvenim i političkim uvjetima kao nosivi element suvremenog političkog poretka. Na tragu istraživanja političke liturgije Georgesa Balandiera, Claudea Rivièrea i Roger-Gérarda Schwartzemberga, kao i klasičnih izvora o teoriji mita i obrednoga, poput djela Mircea Eliadea i Ernsta Cassirera, rad nastoji opisati neke od ključnih formativnih elemenata političkog razvoja, naročito transpoziciju od predmodernih političkih formi prema stvaranju modernih političkih institucija, te njihova obrednog i mitskog utemeljenja. U radu se ovaj obrat i politička promjena uspoređuje s konceptom *conversio morum*, kao *translatio religiae* te se promatra njihova uporaba u novom političkom kontekstu i narativu. Argumentira se da je moderna demokratska politika snažno obilježena mitskim i obrednim, unatoč predodžbama da je uloga mitskoga i obrednoga završila ustanovljenjem poretka koji se legitimira putem racionalnog ostvarenja političkih ciljeva i koji ne traži razloge svojeg opstanka izvan političkog konteksta. Pritom se osobito vrednuje utjecaj koji je kršćanska liturgija ostvarila na formaciju političke liturgije ne samo predmodernih nego upravo i modernih političkih poredaka.

Ključne riječi: politička liturgija, simboličko, demokratska ustavna država, mit, hijerofanija.

Uvod

U svojim razmišljanjima o monaškom životu i kršćanskom obraćenju u zapadnoj tradiciji kod sv. Benedikta Erik Varden značajnu pažnju posvećuje *conversio*

morum, jednom od triju monaških zavjeta.¹ *Conversio morum*, unatoč jasnom opisu u Pravilu sv. Benedikta,² ipak ostavlja značajan prostor interpretacijama koje idu povrh uvjeta samog monaškog života, a tiču se, prije svega, općeg kršćanskog obraćenja. Prvi izvor na koji upućuje Varden nalazimo u Djelima apostolskim 15,3 (grč. οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας δῆρχοντο τὴν τε Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν – *Oni su, dakle, ispraćeni od Crkve, prolazili kroz Feniciju i Samariju pripovijedajući o obraćenju pogana*), iako su konteksti njegove uporabe u svetopisamskim tekstovima Novog zavjeta raznoliki (usp. Mt 23,15; Rim 16,5; 1 Tim 3,6). U središtu obraćenja je ideja promjene puta, povratka, okretanja, kako tvrdi Varden.³

Na određen način, u kontekstu političke liturgije, kako je opisuje primjerice Claude Rivière,⁴ prisutna je ista potreba – temeljna želja politike za promjenom. Politička liturgija, naime, ne služi samo tomu da se njezine geste, narativi, metajezik, simboličko i teatralno, obredno i mistično, perpetuira kroz vrijeme, nego traži u svemu mogućnost da utječe na promjene. *Conversio morum* politike je, stoga, koncept koji unosi u istraživanje političkog djelovanja ne samo institucionalne, *policy* probleme ili sadržaje politike, nego unosi ideju performativnoga, na sličan način kako se zbiva u umjetnosti koja, kako ističe Žarko Paić, obilježava naše doba kroz tehničku reprodukciju tijela: »ono nastaje i istodobno nestaje u trenutku svoje jednkrotnosti i neponovljivosti«⁵, te »sve što jest poprima vremenske značajke prisutnosti ('sada'), trenutačnosti i virtualnosti«⁶. Neponovljivo kao i sjevremeno, jednokratno kao i simboličko, političko-liturgijsko nastaje s potrebom da se politika afirmira u širokom društvenom kontekstu, da stvori obrasce u kojima može osiguravati legitimnost i mjesta u kojima se može zadržati i kada nestaje snažna politička motivacija.

U ovom radu nastoji se parcijalno rekonstruirati nekoliko elemenata liturgijskog i obrednog u politici: od simboličke funkcije političke liturgije, pre-

¹ Usp. Erik VARDEN, *Entering the Twofold Mystery. On Christian Conversion*, London, 2022., 53-69.

² Pravilo sv. Benedikta upućuje na *conversio morum* u 58, 17-18 u PRAVILO SV. BENEDIKTA, Čokovac – Zagreb, 2012., 52.: lat. *Suscipiendus autem in oratorio coram omnibus promittat de stabilitate sua et conversatione morum suorum et oboedientia, coram Deo et sanctis eius, ut si aliquando aliter fecerit, ab eo se dammandum sciat quem irridit*. U hrvatskom prijevodu: *Onaj koji se ima primiti, u bogomolji obeća pred svima svoju stalnost, obraćenje svoga žiolenja i poslušnost, pred Bogom i njegovim svecima; jer ako bi ikada drukčije postupio, neka zna da će ga osuditi onaj komu se izruguje*.

³ Usp. Erik VARDEN, *Entering the Twofold Mystery. On Christian Conversion*, 54.

⁴ Usp. Claude RIVIÈRE, *Les liturgies politiques*, Paris, 1988.

⁵ Žarko PAIĆ, *Događaj i razlika. Performativno-konceptualni obrat suvremene umjetnosti*, u: *Filozofska istraživanja*, 33 (2013.) 1, 6.

⁶ *Isto*.

ko uloge mita u obrednom politike, pa sve do sekularne hijerofanije suvremene ustavne države. Naslanjajući se na klasične tekstove o mitu, političkoj liturgiji i obrednom kao sastavnom dijelu političkog života, rad nastoji pokazati neke od ključnih prekretnica političke genealogije, koja se u bitnom isprepliće i nadahnjuje na kršćanskim izvorima i interpretacijama simboličkoga i obrednoga. Iako odvojena na specifičan način od kršćanske liturgije, politička liturgija poznaje mjesta i vremena, obrede i simbole, kao i specifičan metajezik, koji upućuje na *translatio religae* u političkom kontekstu, a koji su tijekom stoljeća specifičnog razvoja politike, naročito u Europi, ostvarili uzajamni odnos. Taj se specifičan međudnos može još uvijek susresti u složenim obredima monarhija, kao što je primjerice britanska, ali je i politička liturgija republikanskog poretka jednako snažna i ceremonijalna.

1. Ritualizacija politike i simbolička funkcija političke liturgije

U studijama o ritualizaciji politike od antičkoga doba pa sve do suvremenosti, mogu se pronaći elementi koji upućuju na nosivu strukturu obrednoga kod političkog djelovanja: od sakralizacije mjesta, vremena, osoba, događaja, sjećanja, narativa, pa sve do samih institucija i, konačno, ključne političke institucije – države. Tako, primjerice, Roger-Gérard Schwartzenberg, unatoč snažnoj kritici strukture i načina istraživanja koju mu je uputio Pierre Favre, pokazuje neke od elemenata suvremene politike kao spektakla, stvorenog oko politički karizmatičkih osobnosti i, time, personalizacije politike.⁷ Na sličan se način o ritualizaciji i mitologizaciji vezanoj uz političko djelovanje, kao ključne ambijente u kojima se zbiva politika, govori i u istraživanjima Georges Balandiera⁸ i Claudea Rivièrea. Ritualizacija politike, s jedne strane, podliježe uobičajenim zakonitostima fenomena obrednoga i mističnoga, sličnog crkvenoj i vjerskoj antropologiji, ali je područje koje posjeduje i specifične dinamike i razvoj, pa i kada je u kontinuitetu s ritualnom formalizacijom religije⁹ ili je samo proizvod spektakla, kako ga opisuje Guy Debord, koji u sebi sadrži i politiku spektakla, koja je poput čitava društva, konkretizirana inverzija, *nezavisno kretanje neživota*.¹⁰

⁷ Usp. Roger-Gérard SCHWARTZENBERG, *L'Etat spectacle. Essai sur et contre le Star System en politique*, Paris, 1977; Pierre FAVRE, Schwartzenberg Roger-Gérard, *L'Etat spectacle. Essai sur et contre le Star System en politique*, u: *Revue française de sociologie*, 19 (1978.) 4, 624-628.

⁸ Usp. Georges BALANDIER, *Le Pouvoir sur scènes*, Paris, 1980.

⁹ Usp. Claude RIVIÈRE, *Les liturgies politiques*, 249.

¹⁰ Usp. Guy DEBORD, *Društvo spektakla & komentari društvu spektakla*, Zagreb, 1999.

Rivière nalazi zanimljivu povezanost između transformacije obrednoga od antike, kršćanstva pa sve do suvremenih političkih religijskih surogata, sekularnih religija ili političke patologije totalitarizma: »Kao što kršćanska liturgija preimenuje drevna poganska svetišta, usvaja stare ceremonijalne tradicije i proglašava herojske ili mitske likove (poput arkanđela) svecima, tako i političke liturgije iz 1789. ili socijalizam traže proroke, veličaju pretke-preteče, časte ikonografijom u znak podrške velikim ličnostima, oporavljajući tako neka glavna obilježja vjerskih obreda.«¹¹ Onkraj površne interpretacije *preuzimanja* poganskih obrednih mjesta, vremena i običaja u razvoju kršćanskih obreda, koja je mnogo složenija negoli samo *translatio religiae* od antike prema srednjovjekovlju, čini se da je upravo složena struktura obrednoga koju je stvorilo kršćanstvo, s različitim granama svoje bogate liturgijske baštine, osnovni preduvjet paradoksalne *sekularizacije obrednoga*, odnosno preuzimanja njezinih elemenata u političkim liturgijama svih formata.

Dok je antička i srednjovjekovna politička liturgija u pravilu bila obilježena sastavnim dijelom dominantne religijske obredne prakse, nerazdvojno povezane s vjerovanjima koja su podrazumijevala unifikaciju i političke prirode – kako nalazimo ne samo u rimskom kultu cara nego u kasnijim kršćanskim interpretacijama harmonizacijom kršćanske i carske obredne prakse na Istoku ili u velikoj mjeri sadržajima kršćanske obredne prakse na zapadnim dvorovima nakon što se politički pluralizira Zapad, preuzimanje u obliku sekularnih religijskih formata nakon velikih revolucija i stvaranja sekularne religije podrazumijeva raskid interpretacije obrednoga ali s gotovo istim ili sličnim instrumentima.

Primjere možemo pronaći u revolucionarnom razdoblju nakon Francuske revolucije 1789. godine, kada se u okviru kulta Vrhovnoga bića, na koji se poziva preambula *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*, političkog dokumenta francuske Narodne skupštine od 26. kolovoza iste godine o temeljnim pravima i načelima ustrojstva vlasti, sa značajnim uplivom prosvjetiteljske filozofije, već 1790. godine, a naročito tijekom 1794. godine uslijed razdoblja Tera, provodila snažna i nasilna dekristijanizacija i stvaranje specifičnog javnog kulta. Radikalni jakobinizam će osim mjesta kršćanskih (katoličkih) obreda Dekretom od 18. floreala Druge godine (7. svibnja 1794.) u posve reformiranom kalendaru, stvoriti republikanske proslave kojima zamjenjuje katoličke blagdane, razvijajući kult Vrhovnoga bića, prirode, mučenika slobode, kult slobode i jednakosti, prijateljstva, dobre vjere, heroizma, i tome slično. Blagdan

¹¹ Isto.

Vrhovnoga bića, koji se slavio 20. prerijala Druge godine (8. lipnja 1794.) preuzeo je brojne karakteristike obrednoga u kršćanskim blagdanima, a kult Razuma će od velikih povijesnih crkava (pariška katedrala *Notre-Dame*, katedrala u Strasbourgu i dr.) stvoriti svoja *svetišta*.

Slične primjere nalazimo i na Istoku nakon Oktobarske revolucije 1917. godine, kada na razvalinama složene carske pravoslavne liturgije nastaje s vremenom *vjerovanje bez Boga*, kako ga opisuje Mihail Riklin, u kojem se može susresti *hodočasnike* na Lenjinov grob, gdje se održavaju skupovi s povorkama poput pravoslavnih litija, gdje su nove ikone one komunističkih vođa, a kome-morira se s najvećim žarom pobožnosti.¹² Iako je ateistička ideologija u prvim nastupima pokušala *rašćaravati* kršćanske svetinje, poput propagande protiv štovanja moći svetaca,¹³ *rašćaravanje* religijskog svijeta nominalno areligioznog komunizma bit će osobito nelagodno brojnim intelektualcima koji su sa Zapada hodočastili u *svetišta* »obećane zemlje«, kada se iskustvenim doživljajem ostvarenja komunističkih ideala budu nalazili pred pitanjem *opravdanja vjere*. Riklin će te trenutke nazvati *kronštatom*,¹⁴ povratkom razočaranih u ideale, koji su nešto više od racionaliziranog svijeta ideja, te koji su dogmatske trenutke pretvorili u distopijska osjećanja. Obredno kod tog tipa totalitarizma bit će svrstano uz dogmatsku »vjeru u radikalni preobražaj svijeta«¹⁵, a kojoj je u osnovi ateizam i »svjetska, politička religioznost«¹⁶. Riklin ističe da je »došavši na vlast, SKP(b) objavio rat religijama carske imperije, prije svega pravoslavlju«¹⁷, ali je istodobno »na mjestu stare nastala nova, komunistička ritualnost sa svojim svetim mjestima«¹⁸.

Primjeri obrednoga koje se prenosi u nove kontekste mogu se pronaći na brojnim mjestima koja je obilježio ateistički sovjetski režim,¹⁹ ali i na drugim mjestima totalitarizma, kao što je njemački nacionalsocijalistički kult u kojem je obredno prisutno kao ključni uvjet pokreta, od formi skupova, povorki, kul-

¹² Usp. Mihail RIKLIN, *Komunizam kao religija. Intelektualci i Oktobarska revolucija*, Zaprešić, 2010.

¹³ Usp. Павел Г. РОГОЗНЫЙ, Гражданская война и «народное православие» (гонения большевиков на иконы и мощи святых), у: *Вестник Волгоградского государственного университета*, 27 (2022.) 4, 203-214, у: <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2022.4.18> (1. VII. 2023.); Павел Г. РОГОЗНЫЙ, *Православная Церковь и Русская революция. Очерки истории. 1917–1920*, Moskva, 2018.

¹⁴ Usp. Mihail RIKLIN, *Komunizam kao religija. Intelektualci i oktobarska revolucija*, 74.

¹⁵ *Isto*, 7.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ Usp. Сергей С. БЫЧКОВ, *Большевики против русской церкви. Очерки по истории русской церкви (1917–1941 гг.)*, Moskva, 2006.

ta vođe ili nacije.²⁰ Ondje gdje je mjesto obrednoga predstavljao kult radničkog pokreta, kod nacionalsocijalizma zamijenjen je kultom nacije te osobito njezina vođe – *Führera*. U izgradnji tog kulta osobito mjesto zauzima monumentalizam, kako ističe George Mosse, koji je osobito izražen kroz spomeničku i arhitektonsku simboliku nakon Prvoga svjetskog rata.²¹ Mosse drži da se i »talijanski fašizam izrazio kroz političku liturgiju istog tipa (...) ali nikada nije bio opsjednut idejom da projicira arhitektonski stil«²², kako je to činio nacionalsocijalizam, što je samo djelomično točno.²³ Među brojnim elementima političke liturgije nacionalsocijalizma mogu se istaknuti mjesta skupova osobita značenja, kao što je, primjerice, mimohod jurišnih trupa u Nürnbergu, u kojem se snažno komemorirao kult palog vojnika.²⁴ Elementi simboličkoga obilježavali su gotovo svaki sličan događaj, koji se od političkoga transformirao u političko-liturgijsko, obredno i ceremonijalno.

Dakle, transpozicija obrednoga između kršćanstva i sekularnih surogata čini se mnogo neposrednijom i jasnijom od dugotrajnog i postupnog oblikovanja kršćanskih obreda, na koje je možda najznačajnije utjecala promjena u 4. stoljeću uslijed Konstantinove slobode kršćanstvu, kada nekoć značajni poganski rimski hramovi i mjesta postaju kristijanizirana i sakralizirana mjesta od posebna značenja za kršćanstvo. U toj transpoziciji naročito mjesto imaju carske bazilike, od Jeruzalema do Rima, koje nastaju na mjestima poganskoga rimskog kulta, a koja zbog osobita utjecaja Konstantinove majke Jelene bivaju preobražena u hodočasnička mjesta zaštićena carskim imenom. Kasnija razdoblja u Bizantskom Carstvu samo će utvrditi carsku zaštitu kršćanskog kulta, dok će jedinstvo između carskog i patrijaršijskog trona simbolički biti reprezentirano u velikim bazilikama poput carigradske *Svete mudrosti*. Pa ipak, nakon što se uslijed srednjovjekovnog razdoblja stabilizira *kršćanski svijet*

²⁰ Usp. Beth A. GRIECH-POLELLE, *Der Nationalsozialismus und das Konzept der »politischen Religion«*, u: Manfred GAILUS – Armin NOLZEN (ur.), *Zerstrittene »Volksgemeinschaft«*. *Glaube, Konfession und Religion im Nationalsozialismus*, Göttingen, 2011., 204-226; Sabine BEHRENBECCK, *Nationalsozialismus*, u: Christoph AUFFAHRT – Jutta BERNARD – Hubert MOHR I DR. (ur.), *Metzler Lexikon Religion*, Stuttgart, 1999., u: https://doi.org/10.1007/978-3-476-03703-9_172 (1. VII. 2023.).

²¹ Usp. George L. MOSSE, *Souvenir de la guerre et place du monumentalisme dans l'identité culturelle du national-socialisme*, u: *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, 41 (1994.), 51-59, u: <https://doi.org/10.3406/xxs.1994.3266>

²² *Isto*, 55.

²³ Usp. Flavia MARCELO, *The Politics of Place. Citing and re-siting the Palazzo Littorio, Mussolini's New Fascist Party Headquarters in Rome*, u: *Architectural Theory Review*, 12 (2007) 2, 146-172; Francesca BILLIANI – Laura PENNACHIETTI, *Architecture and the Novel under the Italian Fascist Regime*, London, 2019.

²⁴ Usp. *Isto*, 57.

na Istoku i na Zapadu, sa specifičnim političko-teološkim razvojem između interpretacija Gelazija I. i Euzebija Cezarejskog, obredno će se razvijati postupno, uz vrlo male promjene, organski i u skladu s tada već poznatim načelom prijenosa tradicije (*tradidi quod et accepi*). S radikalnim raskidima kod kršćanstva doći će istom u razdobljima nakon Lutherove reformacije 1517. godine, ali kojima će prethoditi čitav niz pluralnih obrednih praksa lokalnog karaktera koje će na Zapadu značajno unificirati Tridentski koncil.

Ritualizacije politike koja će biti usko vezana uz kršćansku tradiciju Istoka i Zapada, svaka na specifičan način, razvit će tijekom povijesti mnoštvo složenih, svečanih, imperijalnih i kraljevskih, dvorskih i lokalnih političkih liturgija, koje će trajati u vremenima obilježenim snažnom povezanošću između religijske slike svijeta i političkih ciljeva, te će – što je bio osobit slučaj s interpretacijama Bizantskog Carstva – u političkoj misiji vidjeti eshatološke i soteriološke ciljeve kršćanstva. Dualističke interpretacije Zapada, uz nekoliko posebnih nijansi u interpretacijama od Gelazija I. sve do Luthera, bit će naklonjenije pluralizaciji političkog uz snažnu ritualizaciju politike provedene isprva velikim misionarskim pothvatima, prije svih benediktinskoga reda, a kasnije određenim specifičnim standardima političke liturgije u počecima narodnih i lokalnih razlika. I kada nastupi Zapadni vjerski raskol, politička liturgija u zapadnoj Europi ostat će snažno obilježena kršćanskim liturgijskim naslijeđem, od Rima do Westminsterse opatije.

2. Politička liturgija i mit

U središtu političke liturgije stoje elementi obrednoga, posebnog, drukčijeg vremena, svečanog čina, posebnog ritma, narativa i simbola. Pa ipak, kako bi se oblikovala kao politička liturgija, potrebna joj je nosiva struktura, *utemeljujući akt* postojanja, stanoviti izvor *posebnosti*. Već dugo je ta pozicija u društvenim znanostima rezervirana za pojam i fenomen *mita*, koji se odnosi na »događaj koji se dogodio u prvobitnom čarobnom vremenu početaka«²⁵, kako ističe Mircea Eliade. Da nije riječ samo o *prepričavanju* ili *iluziji*, Eliade pokušava objasniti složenijom strukturom mita, u kojoj se događa da »mit priča samo o onome što se *stvarno* dogodilo, odnosno, o onome što se u potpunosti očitovalo. Likovi mitova su Nadnaravna bića. Oni su osobito poznati po onome što su činili u čarobno vrijeme 'početaka'. Mitovi, dakle, otkrivaju svoj stvaralački rad, otkrivajući svetost (ili jednostavno 'nadnaravnost') svojih djela. Ukratko,

²⁵ Mircea ELIADE, *Aspekti mita*, Zagreb, 2004., 6.

mitovi opisuju različite, ponekad dramatične, pojave svetog (ili 'nadnaravnog') u Svijetu.«²⁶

Mit, dakle, posjeduje specifičnu i veoma određenu strukturu u kojoj osobito mjesto zauzima prihvaćanje mita kao *točnoga* i *svetoga*, a koji poziva na *življenje* mitova, što podrazumijeva »istinski 'religijsko' iskustvo, budući da se ono razlikuje od običnog iskustva iz svakodnevnog života«²⁷, te je »religioznost tog iskustva rezultat činjenice da reaktualizirajući čarobne, zanosne, značajne događaje ponovno prisustvujemo stvaralačkim djelima Nadnaravnih bića; prestajemo postojati u običnom svijetu, i prodiremo u preobličen, svanuli svijet, prožet prisutnošću Nadnaravnih bića«²⁸.

Na tragu istraživanja Ernsta Cassirera moguće je u političkom ambijentu razlikovati politički mit kao poseban tip *utemeljujućeg* mita, mnogo složenije strukture negoli se čini pri uobičajenom poimanju mita kao *sancta simplicitas* ljudskog roda, kao *iskonske gluposti*. On se očituje kao politički mit u obrascima koji nisu jednostavno lingvističke prirode, kako tvrdi Cassirer, već se nalaze u određenoj suprotnosti: dok jezički simbolizam vodi u objektivizaciju čulnih dojmova, mitski simbolizam proizvodi objektivizaciju osjećaja, te dok se obavljaju kao obredni, čini postaju dio nesvjesnoga, pri čemu nije od presudnoga značenja *objašnjenje razloga* koji stoje u pozadini mita, već upravo simboličko: koje može postati Horacijevim²⁹ riječima *monumentum aere perennius*.³⁰

Kako ističe Vedran Jerbić, analizirajući poststrukturalističku poziciju Ernsta Laclaua, a koja je antiesencijalistička i dekonstrukcijska,³¹ pokazuje se da je struktura mita dvojaka: »on stoji kao sadržaj vlastitog iskaza, ali i kao metaforička reprezentacija odsutne punine«³², te nastavlja: »U trenutku kad mit transcendiru vlastiti partikularitet on postaje ono što Laclau naziva socijalni imaginarij (poput prosvjetiteljstva, komunističkih eshatologija ili pozitivističke koncepcije

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, 21.

²⁸ Isto.

²⁹ Usp. Flak Kvint HORACIJE, *Ode (Carmina)*, 3, 30, u: HORACE, *Odes. Book III*, A. J. WOODMAN (ur.), Cambridge, 2022.: *Exegi monumentum aere perennius regalique situ pyramidum altius, quod non imber edax, non aquilo impotens possit diruere aut innumerabilis annorum series et fuga temporum.*

³⁰ Usp. Isto, 72-73.

³¹ Primjerice i u područjima definicije identiteta, kao što pokazuje pristup radikalnog konstruktivizma i Laclauova ideja »praznog označitelja« u slučaju europskog identiteta. Usp. Hrvoje ŠPEHAR – Vedran JERBIĆ, Europe as an »Empty Signifier«: A Radical Constructivist Perspective, u: Vedran JERBIĆ – Anđelko MILARDOVIĆ – Hrvoje ŠPEHAR (ur.), *Globalization of Culture. European and Global Networks*, Zagreb, 2016., 22-43.

³² Vedran JERBIĆ, O odnosu mitskog i političkog u djelima Ernesta Laclaua, u: *Narodna umjetnost*, 51 (2014.) 2, 199.

napretka). Mitski prostor tada više nije organiziran isključivo oko vlastitog narativa, već postaje 'platforma' za širenje lanca ekvivalencije i stvaranje antagonističkog bloka. (...) Ako je mit svojevrsan modus reprezentacije (koji je najvidljiviji u rascjepima velikih društveno-političkih kriza), onda se političko pojavljuje u rascjepu između dominantne strukture značenja nekog historijskog trenutka i posljedica de-konstruiranja koje svoj izraz nalaze u mitskom diskursu.«³³

Kao što je nereligiozni čovjek za Eliadu *baštinik* one prošlosti koju odbacuje, »jer je sam proizvod i oblikuje se kroz niz negacija i odbacivanja«³⁴, tako se istodobno i suvremena politička liturgija koja počiva na mitskom može smatrati proizvodom desakralizacije *prethodnog* svijeta, iz kojeg nastaju mitovi modernog čovjeka. Eliade će ih nazvati *mitovima prerušanim u spektakle*, pri čemu podsjeća na mitološku strukturu komunizma i njegov eshatološki sadržaj. U središtu te mitološke strukture stoji, kako drži Eliade, azijsko-mediteranski eshatološki mit otkupiteljske uloge Pravednika, obogaćen mesijanskom judeo-kršćanskom ideologijom: »besklasno društvo i tomu susljedno nestajanje povijesnih napetosti samo su daljnji izraz mita o Zlatnom dobu, koje po mnogim predajama odlikuje početak i kraj Povijesti«³⁵, dok se proletarijatu priznaje proročka uloga i soteriološka funkcija – kao da je riječ o »konačnoj borbi između Dobra i Zla, što se lako može usporediti s apokaliptičkim sukobom Krista i Antikrista, iz koje prvi izlazi kao pobjednik«³⁶. Transformacija mitskoga iz područja starih religijskih fenomena u područje modernih institucionalizacija, podržavanih političkim ideologijama, postaje tako središnje mjesto novog mita, koje se nalazi, kako tvrdi Eliade, i u »pokretima koji se iskreno izjašnjavaju laičkima, čak antireligioznima«³⁷.

Kao što je u ukupnom društvenom životu mitsko transformirano u suvremene obrasce, često samo spektakla, tako je i reafirmacija i reaktualizacija mita u politici ključno mjesto suvremene institucionalizacije, sve do stvaranja suvremene demokratske ustavne države kao političke forme. Taj se razvoj, dakako, osobito primjećuje u neposrednom raskidu s *ancien régime* ili predmodernim političkim formama, kada naročito u 19. stoljeću dolazi do formiranja političkih institucija moderne države i njezina imaginarija. Pritom će nastati mitovi nacije, herojstva, kasnije i same države. Ti će se mitovi održavati ritualnim instrumentima kolektivnog sjećanja, simboličkog i performativnog karaktera, a bit će obilježeni erom masovne politike, masovnih medija, masovnih političkih ideologija i pokreta.

³³ *Isto*, 199-200.

³⁴ Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, Zagreb, 2002., 124.

³⁵ *Isto*, 126.

³⁶ *Isto*.

³⁷ *Isto*.

Kako primjećuje George Sorrel, u tom povijesnom razdoblju nalazimo patriotizam i marksizam kao snažne mitove, ili mit generalnog štrajka kao mit proleterske revolucije.³⁸ Suvremena demokratska ustavna država, iako je sâma rezultat razvoja međunarodnopravnog i ustavnopravnog okvira nakon Drugoga svjetskog rata, uslijed *translatio democratiae* iz područja liberalnih demokracija u ostatak zapadne Europe, a kasnije padom Berlinskog zida i u područja istočne Europe, svoje će prvotno institucionalno i utemeljujuće razdoblje ipak imati u razvoju institucija u 19. stoljeću, kao što je slučaj s francuskom Trećom republikom ili nacionalnim pokretima koji će stvoriti Kraljevinu Italiju i Drugo Njemačko Carstvo. Kako ističe Jürgen Osterhammel, 19. stoljeće stvorit će velike imperije i nacionalne države, ali i njihove utemeljujuće forme poput izgradnje velikih vojnih resursa, državne birokracije, socijalne države u obliku novootkrivenog i proširenog opsega socijalne politike, razvoja i nastanka ustavne države i pravne države te različitih forma institucionalizacija koje su dovele do demokratskog razvoja, npr. forme ustavne monarhije i tome slično.³⁹

Monumentalno i simboličko, obredno i performativno, bit će osnovna obilježja utemeljujućeg mita države, koja – svaka na svoj specifičan način, sukladno povijesnoj institucionalizaciji – biva predstavljena kao finalitet političkog zbivanja, kao konačni, gotovo eshatološki politički cilj u kojem se ima ostvariti punina nacionalnoga, republikanskoga ili imperijalnoga pothvata. U navedenom će osobitu ulogu imati specifičan tip sekularizacije javnih mjesta i institucija, naročito onih koji *utjelovljuju* modernu državu s njezinim temeljnim prerogativima, kao što su u francuskoj Trećoj republici primjeri laicizacije javnih škola ili u Bismarckovoj Njemačkoj *Kulturkampf*. Uz javne prostore, stvaranje javnih institucija, ne samo kao državnih nego u pravnom poretku prije svega javnih (što će tek s vremenom postati politički jasnom pozicijom), bit će odlučujuća mjera *državnoga* kako bi se osnažila i učvrstila njegova pozicija u širokom spektru dotad poznatih institucionalizacija. S jedne strane, snažnim republikanskim instrumentima stvorit će se od Republika mjesto političke liturgije te će se njezine devize – u francuskom slučaju – smatrati gotovo obrednim sadržajima novog kulta države. Pa i ondje gdje se navedena institucionalizacija političke liturgije bude vezala uz staru tradiciju, kao što je slučaj kod Britanskoga Carstva ili Austro-Ugarske Monarhije, obredna snaga političke liturgije već krajem 19. stoljeća bit će snažan obredni mehanizam specifičnog konteksta i jasnih interpretacija.

³⁸ Usp. George SORREL, *Promišljanja o nasilju*, Zagreb, 2008.

³⁹ Usp. Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München, 2011., 565-672.

Prvi svjetski rat će, na određen način, biti prva pozornica političke liturgije koja se oblikovala u tom povijesnom razdoblju, kada se bude komemorirala *žrtva* i *herojstvo* za državne ideale. Ujedno, pobjede i porazi u Prvome svjetskom ratu stvorit će, naročito u Europi, pozornicu za još snažnije institucionalno pozicioniranje obrednoga, osobito kada u vrijeme rađanja totalitarizma instrumentarij obrednoga bude središnje mjesto već opisanih fenomena te političke patologije.

3. Hijerofanija suvremene demokratske države

Dok je u istraživanjima predmodernih političkih formi posve jasno prisutna obredna političko-liturgijska dimenzija, uz mit kao temeljni fenomen ne samo političkog nego i šireg područja individualnog i kolektivnog iskustva, s počecima modernosti i stvaranjem moderne države dolazi do preobrazbe: do novih uloga starih mitskih fenomena te do otkrivanja nove političke liturgije. U nastojanju da osigura opravdanje država se nalazi pred izazovom ne samo racionalizacije svojih postupaka nego i simboličkog reprezentiranja u kojem ostvaruje koheziju oko zajedničkih ciljeva. Kako tvrdi Josef Isensee: »Premisa tog procesa je da država ne postoji radi same sebe. Ona mora tražiti svoj smisao izvan same sebe, bilo to među bogovima ili među ljudima, u uzvišenim idejama ili u trivijalnim potrebama. U svakom slučaju, njoj je potreban *raison d'être* koji se može držati i na koji se može osloniti. No razlog svojega opstanka ona ne izvlači iz sebe niti njime može raspolagati. Ona ga mora naći i u njega se stalno osvjeđočavati. Na zahtjev ona mora pokazati opravdanje svojega postojanja i ovlasti za svoje djelovanje: ona se mora legitimirati.«⁴⁰

U skladu s navedenim postoje različite tipologije legitimnosti, koje tijekom povijesti i ključnih povijesno-institucionalnih prekretnica mijenjanju svoje uloge, interpretacije i očekivane učinke. Među njih Isensee ubraja »teonomne i autonomne, univerzalističke i individualističke, tradicionalne i racionalne, pragmatičke i utopijske, intelektualističke i voluntarističke, mitove o iskonu i vizije kraja svijeta«⁴¹.

Država kao predodžba i režija, koja traži ne samo u racionalizmu, individualizmu i utilitarizmu mehanizme za ispunjavanje određenih svrha,⁴² koja ne nalazi dovoljno prostora za legitimnost samo u ispunjavanju zadaća koje su osobito usredotočene na ostvarenje ideala slobode, jednakosti i socijalne sigurnosti,

⁴⁰ Josef ISENSEE, *Država, ustav, demokracija*, Zagreb, 2004., 17.

⁴¹ *Isto*.

⁴² *Usp. Isto*, 23.

ima pred sobom određeno mitsko mjesto: ona traži kako naglašava Jean Picq, na temelju istraživanja Pierrea Legendrea⁴³, »stanovitu 'misanscenu' (poput krunidbe ili izbora i ostalih rituala vlasti), odnosno 'režiju fikcije' (primjerice suverenosti na temelju kojega vladar sklapa sa svojim podanicima ugovor o životu i smrti kako bi se izbjeglo da ovi zarate među sobom), ili pak 'metafore'⁴⁴. Picq opisuje da se poput grčkih *hermarija* (od grč. ἕρμα), kipova bogova s vratašcima u kojima je postojala šupljina i koji su se koristili u ritualne svrhe, država traži mizanscenu u koju pohranjuje »ono što mora ostati skriveno«⁴⁵.

Na određen je način prostor ritualizacije suvremene politike kroz obredno suvremene demokratske države, njezine simbole, posebna mjesta, posebne trenutke nacionalnih sjećanja, kult palog vojnika ili komemoracije tragičnih događaja ili veličanstvenih pobjeda, jednako opisan »iskustvom neistovrsnosti« koje posjeduju predmoderne političke forme. Eliade će to polazište ukupnoga antropološkog predznaka, naime potrage za *čvrstom točkom*, smjestiti u hijerofaniju, koja nastaje otkrivenjem »apsolutne stvarnosti koja se suprotstavlja ne-stvarnosti bezmjernoga okolnog prostora«⁴⁶, te kojom se »očitovanjem svetoga ontološki utemeljuje Svijet«⁴⁷. Hijerofanija suvremene demokratske države posjeduje u svojim temeljnim načelima prisutan *ostatak* koji uvijek sadrži *neispunjenost ciljeva*: prostor slobode koji se uvijek širi, prostor napretka koji usporedno pokazuje *manjkavosti*, prostor jednakosti kao *nedovršenost*. Pa i kada moderna država osigura mir suverenosti, slobodu sputavanjem vlasti i postizanje društvene pravednosti,⁴⁸ njezina će se *praznina* ispunjavati sve većom nedovršenosti demokratski i pluralno medijatiziranih ciljeva, dok će u pozadini ostajati kao konačna forma političkoga, kao zadnji jamac ostvarenja političkih ideala. I dok se u suvremenom pluralnom društvu rastače ideja kohezije u skladu s identitetskim pluralizmom, koji Marcel Gauchet opisuje dobom identitetâ,⁴⁹ ostaje i dalje politička *scena*: ona koja protokolarno i ceremonijalno ispunjava prostor mitološkoga i obrednoga, koja učvršćuje politički identitet i oblikuje politička očekivanja u skladu s rascjepima i nesuglasjima oko zajedničkoga političkog cilja.

⁴³ Usp. Pierre LEGENDRE, *Trésor historique de l'Etat en France. L'administration classique*, Paris, 1992.; Pierre LEGENDRE, *Le désir politique de Dieu. Étude sur les montagnes de l'état et du droit*, Paris, 1988.

⁴⁴ Jean PICQ, *Povijest države u Europi. Vlast, pravda i pravo od srednjega vijeka do naših dana*, Zagreb, 2014., 21.

⁴⁵ *Isto*, 22.

⁴⁶ Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, 15.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ Usp. Zvonko POSAVEC, *Eseji o državi*, Zagreb, 93.

⁴⁹ Usp. Marcel GAUCHET, *Religija u demokraciji. Put laičnosti*, Zagreb, 2012.

Valja se, do određene mjere, složiti s pozicijom Ernesta Laclaua, koji govori o »praznom označitelju«⁵⁰, i to ne samo kao identitetskom pluralizmu nego i specifičnome mitskom i obrednom mjestu s ostatkom značenja, koji se ispunja uvijek novim interpretacijama, pogodnima za trenutni politički narativ. U navedenom smislu, mitsko i obredno u suvremenoj demokratskoj politici služi za mogućnost prevrednovanja, transformacije i promjene politike, njezinu prilagodbu novim društvenim uvjetima i održavanje razine legitimnosti. Da bi to mogla osigurati, suvremena demokratska politika u sebi čuva u najvećem broju slučajeva sadržaje starih religijskih formata ili *konzervativno* inzistira na očuvanju republikanske tradicije, kao što je slučaj s Francuskom. »Tradicija raskida s tradicijom«, kao paradoksalan moment suvremene politike u pojedinim slučajevima, ovdje se ne ogleda racionalizacijama institucionalnih praksi, već u sebi održava *mitsko* vrijeme utemeljenja, njegove vrijednosti, datume i posebna slavlja. Pa i kad je riječ o međunarodnom okviru koji slabi poziciju suvremene demokratske države, naročito u onim slučajevima i politikama koji nadnacionalne institucije pretvaraju u surogate federativnih poređaka, kao što je slučaj u europskom političkom integriranju, oslonac mitskoga i obrednoga i dalje ostaje na poretku koji je utemeljila suvremena demokratska ustavna država. Svojevrsna »angelizacija« nadnacionalnoga i »demonizacija« države kao političkog aktera,⁵¹ ostaje limitirana ulogom koju ona ima u političkom životu kao nedovršen, ali nezamjenjiv politički subjekt.

Zaključak

Suvremena demokratska ustavna država počiva na utemeljujućem mitu i složenom obrednom simboličkom izričaju njezinih političkih liturgija. Transpozicija od predmodernih političkih formi koje su mitsko i obredno usko vezale uz političke eshatologije, u europskim slučajevima snažno obilježenih kršćanskim liturgijskim i antropološkim uvjetima, prema modernoj ustavnoj državi očuvala je specifične sadržaje političke liturgije u kojima sažima hijerofaniju utemeljenja političkog poretka. Moderna ustavna država u mitskome i obrednome nalazi presudan *ostatak* koji joj garantira *neispunjenost ciljeva*, što ostavlja prostore njezina razvoja otvorenima novim društvenim uvjetima i promjenama. *Praznina* koja se pritom manifestira, obrednim i mitskim, simboličkim i

⁵⁰ Ernesto LACLAU, *Emancipation(s)*, London, 1996.

⁵¹ Usp. Hrvoje ŠPEHAR, *Demokracija u Europskoj uniji. Politička legitimnost između nacionalne države i nadnacionalnog političkog poretka*, u: Tonči KURSAR – Ana MATAN (ur.), *Demokracija u 21. stoljeću?*, Zagreb, 2014., 267.

ceremonijalnim instrumentima ostaje politički ambijent za stvaranje i učvršćenje narativa, za (re)definiranje područja političkog djelovanja, za medijatizaciju političkih ciljeva. Obredno i mitsko u suvremenoj ustavnoj državi je, stoga, mnogo više od očuvanja tradicije i njezina perpetuiranja u suvremenosti. Njegova je funkcija gotovo identična onoj premodernih političkih formi, samo s djelomično izmijenjenim interpretacijama.

Abstract

THE SYMBOLIC IN THE POLITICAL LITURGY OF THE DEMOCRATIC CONSTITUTIONAL STATE: FROM THE REACTUALIZATION OF THE MYTH TO HIEROPHANIA

Hrvoje ŠPEHAR

Faculty of Political Science, University of Zagreb
Lepušićeva 6, HR – 10 000 Zagreb
hrvoje.spehar@fpzg.hr

*The paper explores the concise genealogy of the political liturgy of the contemporary democratic constitutional state, demonstrating how the symbolic and ritual, mythical and hierophanic feature of premodern political forms persists in transformed social and political conditions as a key element of the contemporary political order. Following the research into the political liturgy of Georges Balandier, Claude Rivière and Roger-Gérard Schwartzberg, as well as classical sources on the theory of the myth and ritual, such as the research of Mircea Eliade and Ernst Cassirer, the paper attempts to describe some of the key formative elements of political development, especially the transposition from premodern political forms towards the creation of modern political institutions, and their ritual and mythical foundation. In the paper, this shift and political change is compared with the concept of *conversio morum*, as a *translatio religiae*, and their use in a new political context and narrative. The author argues that modern democratic politics is strongly marked by the mythical and the ritualistic, despite the notion that the role of the mythical and the ritual had ended with the establishment of a political order that is legitimized through the rational realization of political goals and which does not seek reasons for its legitimation outside the political context. In doing so, the influence exerted by the Christian liturgy on the formation of the political liturgy of both pre-modern and modern political orders is particularly valued.*

Key words: political liturgy, symbolic, democratic constitutional state, myth, hierophany.